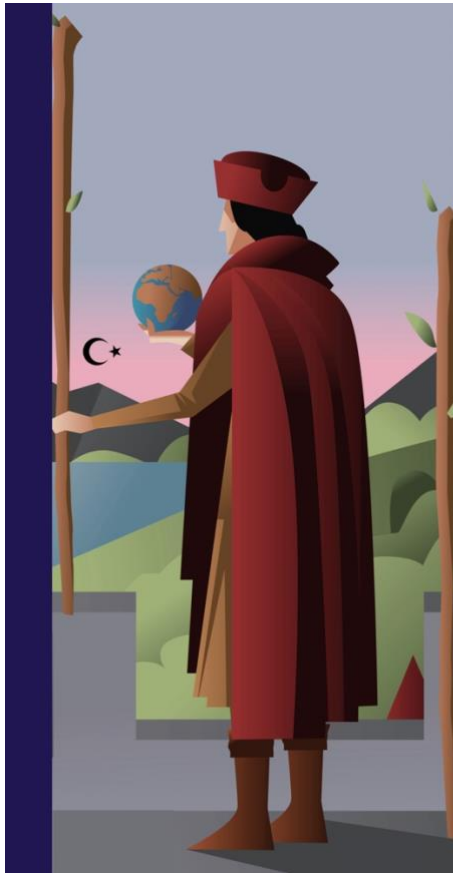

Bijlage bij het hoorcollege *Van Boëthius tot Pico della Mirandola*

VAN BOËTHIUS TOT PICO DELLA MIRANDOLA

EEN HOORCOLLEGE
GESCHIEDENIS VAN DE
WESTERSE WIJSBEGEERTE,
VAN DE 6E TOT DE 16E EEUW

door Johan Braeckman

Inhoudsopgave

[Johan Braeckman](#)
[De Corridor](#)

[College 1. Boëthius](#)

[H1. Inleiding op het leven van Boëthius \(ca 480-525\)](#)
[H2. Boëthius' bekendste werk Troost in Filosofie](#)

[College 2. Anselmus](#)

[H3. Een sprong in de tijd, van de 6de naar de 11de eeuw](#)
[H4. Anselmus van Canterbury \(1030-1109\)](#)
[H5. Het godsbewijs van Anselmus](#)

[College 3. Abelardus](#)

[H6. Pierre Abélard, of Petrus Abelardus \(1079-1142\)](#)
[H7. De kwestie van nominalisme versus realisme](#)
[H8. De betekenis van de evolutietheorie in het universaliëndebat](#)
[H9. Het verdere leven van Abélard en zijn relatie met Heloïse](#)
[H10. Enkele aspecten van het filosofische werk van Abelardus](#)

College 4. Filosofie in de Islamitische wereld

H11. Inleiding in de middeleeuwse Islamitische filosofie

H12. Al-Kindi (ca 801-ca 873)

H13. Al-Farabi (ca 870-950)

H14. Ibn Sina of Avicenna (980-1037)

H15. Al-Ghazali of Algazel (1058-1111)

H16. Ibn Rushd of Averroës (1126-1198)

H17. Mozes Maimonides (1138-1204)

College 5. De scholastiek

H18. Albertus Magnus (ca 1200-1280)

H19. Thomas van Aquino (ca 1225-1274)

H20. Thomas van Aquino's belangrijkste werk Summa Theologiae

H21. Roger Bacon (ca 1214-ca 1292)

H22. Johannes Duns Scotus (1266-1308)

H23. Willem van Ockham (1288-1347)

College 6. Renaissancefilosofie

H24. Inleiding op de renaissancefilosofie

H25. De renaissance en de betekenis van de drukpers

H26. Ontwikkelingen in poëzie, kunst, filosofie en ook wetenschap

H27. Renaissance humanisme: Petrarca (1304-1374) en Boccaccio (1313-1375)

H28. Marsilio Ficino (1433-1499)

H29. Giovanni Pico della Mirandola (1463-1493)

Aanbevolen literatuur

Colofon

Johan Braeckman

hem na aan het hart.

Johan Braeckman studeerde wijsbegeerte en menselijke ecologie aan de Universiteit Gent, de Vrije Universiteit Brussel en de University of California. Tot 2024 was hij hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit Gent. Hij was ook Socrates hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Momenteel is hij auteur en gastprofessor aan de Vrije Universiteit Brussel. Voor Brainfeed doceert hij geregeld tweedaagse masterclasses aan artsen. Onderwerpen zoals Charles Darwin, de evolutietheorie, pseudowetenschappen, bio-ethiek, wetenschap & religie, kritisch denken en de geschiedenis van de Westerse wijsbegeerte liggen

Hij publiceerde meerdere boeken, onder meer *Darwins moordbekentenis* (2001), *De Rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de wijsbegeerte* (met E. Vermeersch, 2008), *De Ongelovige Thomas heeft een Punt* (met M. Boudry, 2012), *Een zoektocht naar menselijkheid* (met D. Verhofstadt, 2021), *Fascinerend Leven. Markante figuren en ideeën uit de geschiedenis van de biologie* (met L. Van Speybroeck, 2022) en *Ezelsoren. Kanttekeningen bij moeilijke kwesties* (2022).

Bij Home Academy zijn o.a. de volgende hoorcolleges van hem verschenen: *Darwin en de evolutietheorie*, *Kritisch denken*, *Recht maken wat krom is?* en *Valkuilen van ons denken*.

In de serie *Een geschiedenis van de westerse wijsbegeerte* verschenen reeds de eerste drie delen: *Van Mythen tot Socrates*, *Van Plato tot Sextus Empiricus* en *Van Euclides tot Augustinus*.

Meer info over Johan Braeckman: <https://www.facebook.com/johanbraeckmanofficial/> en www.johanbraeckman.be

De Corridor

Dit hoorcollege is tot stand gekomen i.s.m. De Corridor. De Corridor is een multifunctionele ruimte in Wetteren, België, die gelegenheid biedt tot bijeenkomsten van allerlei aard. De meeste events hebben een culturele en educatieve inslag.

Voor meer informatie: www.decorridor.be

College 1. Boëthius

H1. Inleiding op het leven van Boëthius (ca 480-525)

- Augustinus overleed in 430, in dit college gevolgd door Boëthius, geboren in Rome rond 477 (mogelijk 480) en geëxecuteerd in 524 of 526.
- De wijze van executie van Boëthius is onzeker, maar het is waarschijnlijk dat hij gemarteld werd.
- Boëthius wordt beschouwd als een overgangsfiguur tussen de antieke filosofie en het christendom.
- Hij was afkomstig uit een invloedrijke familie en genoot een uitstekende opleiding, waarbij hij zowel de antieke filosofen als het christendom leerde kennen.
- Boëthius bekleedde hoge ambten onder Theodorik, maar viel in ongenade vanwege zijn eerlijkheid en steun aan een senator die beschuldigd werd van hoogverraad.
- Uiteindelijk werd Boëthius zelf beschuldigd van hoogverraad en terechtgesteld.
- Na zijn dood werd Boëthius in latere eeuwen geëerd als een martelaar van het christelijk geloof.
- Zijn bekendste werk, *De consolatione Philosophiae* (Troost in filosofie), werd geschreven terwijl hij gevangen zat en zich voorbereidde op zijn executie.
- Het werk is eerder literair dan autobiografisch en laat verschillende facetten van Boëthius zien, zoals zijn reflecties, vertellingen en zijn rol als gevangene.

H2. Boëthius' bekendste werk *Troost in Filosofie*

- Boëthius schreef *Troost in Filosofie* terwijl hij in de gevangenis zat en wist dat hij zou worden terechtgesteld.
- Het boek is geen memoires, maar een literair werk waarin Boëthius verschillende rollen inneemt: als zichzelf, als een persoon die zijn situatie overdenkt, als verteller, en als gevangene.
- De gevangene wordt bezocht door Dame Filosofie, die een personificatie is van de filosofie, en zij probeert hem te troosten door middel van een therapeutisch gesprek.
- Dame Filosofie legt uit dat materiële beloningen voor slechteriken uiteindelijk niets betekenen en dat het ware geluk ligt in filosofisch denken en contemplatie.
- Boëthius behoudt echte waarden zoals liefde en deugdzaamheid, ondanks zijn situatie.
- Het gesprek tussen de gevangene en Dame Filosofie behandelt thema's als gerechtigheid, het kwaad, de goddelijke voorzienigheid, en menselijke vrijheid.
- Dame Filosofie verklaart dat bidden geen zin heeft, maar moedigt aan tot een moreel hoogstaand leven.
- Het boek wordt beschouwd als een uitdrukking van de superioriteit van filosofische kennis, maar biedt geen praktische troost in onmogelijke situaties.
- Het wordt betwist of Boëthius het christelijk geloof benadrukt of afrekent met de antieke filosofie in het boek.
- Boëthius bracht het universalienprobleem naar voren, waarbij wordt nagedacht over het bestaan van concrete en abstracte entiteiten.

College 2. Anselmus

H3. Een sprong in de tijd, van de 6de naar de 11de eeuw

- Na Boëthius is er een lange periode waarin er weinig filosofische ontwikkelingen plaatsvinden, hoewel er nog steeds intellectuele activiteit is, voornamelijk in kloosters.
- De Karolingische renaissance onder Karel de Grote markeert een periode van vernieuwing, waarin antieke Latijnse auteurs werden bewaard door kloosters en het niveau van onderwijs verbeterde.
- Er is discussie over het begrip "Karolingische renaissance", omdat sommigen vinden dat het overdreven is om het te vergelijken met de latere renaissance.
- Onder Karel de Grote werden prachtige manuscripten geproduceerd, zoals het Kroningsevangelium, maar het is onduidelijk of dit gepaard ging met een echte intellectuele heropleving.
- Geleerden zoals Alcuinus van York speelden een centrale rol in de Karolingische renaissance, hoewel hun werken doorgaans niet als filosofisch worden beschouwd.
- Alcuinus wordt gekenmerkt door zijn brede kennis en zijn pedagogische werk, waaronder een verzameling raadsels en vraagstukken.
- Een bekend raadsel dat aan Alcuinus wordt toegeschreven, gaat over het vervoeren van een geit, een wolf en een kool over een rivier, waarbij de geit de kool, en de wolf de geit niet mag opeten.
- Het filosofische denken wordt pas in de elfde eeuw weer opgepikt, voornamelijk door theologen, waardoor nieuwe interessante figuren opduiken.

H4. Anselmus van Canterbury (1030-1109)

- Anselmus van Canterbury, geboren in 1033 in Aosta, trad in zijn twintiger jaren in bij de Benedictijnen in de Abdij van Bec in Normandië.
- Ondanks de gebruikelijke taken van een monnik, slaagde Anselmus erin om Bec tot een intellectueel centrum te maken, waar studenten uit verschillende landen naartoe trokken.
- Anselmus schreef er zijn eerste theo-filosofische werken, waaronder de Monologion en de Proslogion, waarin hij theologische kwesties onderzocht en zelfs probeerde het bestaan van God te bewijzen.
- Hoewel Anselmus geloofde in God, gebruikte hij filosofie om theologische punten te maken en te argumenteren, wat hem onderscheidde van puur theologische denkers.
- In 1089 werd Anselmus aartsbisschop van Canterbury en geraakt hij betrokken bij de investituurstrijd, een conflict tussen wereldlijke en religieuze machten.
- Anselmus verzette zich tegen de koning en kwam vaak in conflict met hem over kerkelijke eigenschappen en politieke invloed, wat leidde tot verbanning uit Engeland.
- Hij kwam in Canterbury terecht vanwege de invloed van de Abdij van Bec in Engeland, verworven na de Normandische verovering in 1066.
- Naast de investituurstrijd waren er ook andere wereldse kwesties waar Anselmus zich mee bezighield, zoals de strijd tussen het aartsbisdom Canterbury en dat van York over suprematie.

H5. Het godsbewijs van Anselmus

- Anselmus van Canterbury ontwikkelde het ontologisch godsbewijs, een bekend en controversieel onderdeel van zijn ideeëngoed.
- Het ontologisch godsbewijs komt voort uit de vroege scholastieke periode, waarbij filosofie diende als dienstmaagd van de theologie.

- Anselmus vertrouwde op de rede om theologische kwesties te benaderen en geloofde dat het geloof rationeel begrepen kon worden zonder zijn transcendentie te verliezen.
- Zijn godsbewijs stelt dat God het meest volmaakte wezen is dat we kunnen bedenken, en dat het bestaan ervan noodzakelijk is voor zijn volmaaktheid.
- Kritiek op Anselmus' argumenten kwam onder meer van Gaunilo, die stelde dat hetzelfde argument toegepast kan worden op andere abstracte concepten, zoals een volmaakt eiland.
- Anselmus' reactie op deze kritiek was dat het concept van God uniek is en inherent bestaanbaar, in tegenstelling tot andere abstracte concepten.
- Een argument tegen het ontologisch godsbewijs is dat Anselmus' redenering een cirkelredenering inhoudt, waarbij het bestaan van God reeds wordt aangenomen in zijn definitie.
- Dit tegenargument wordt versterkt door het feit dat het bestaan van God niet empirisch kan worden vastgesteld, omdat God niet gebonden is aan zintuiglijke waarneming.

College 3. Abelardus

H6. Pierre Abélard, of Petrus Abelardus (1079-1142)

- Anselmus van Canterbury wordt gekarakteriseerd als een scherpzinnige denker, maar ook als iemand die niet in staat was tot grondig twijfelen aan zijn fundamentele opvattingen, met name het bestaan van God.
- Hoewel Anselmus voornamelijk als theoloog wordt beschouwd, gebruikte hij filosofische middelen zoals logica om zijn opvattingen te onderbouwen, met als voorbeeld zijn godsbewijs.
- Pierre Abélard, geboren in 1079 in Frankrijk, is bekend vanwege zijn liefdesperikelen en zijn avontuurlijk maar tragisch leven, zoals beschreven in zijn autobiografie "Historia calamitatum" of "Alles wat misging".
- Abélard toonde als jongeling al interesse in theoretische kwesties en trok van school naar school om kennis op te doen, waaronder lessen bij Roscelin, een theologisch en filosofisch denker bekend om zijn twijfels over de drie-eenheid.
- Roscelins nominalistische positie, die Abélard ook deelde, hield in dat abstracte concepten slechts benamingen waren zonder echte realiteit.
- Abélard leerde van Roscelin, werd beïnvloed door zijn nominalisme, en leerde zijn studenten dat begrip voorgaat aan geloof, in tegenstelling tot Anselmus.
- De middeleeuwse onderwijssystemen, geleid door geestelijken in kathedraalscholen, bevorderden debatten tussen leraren en studenten om hun reputatie en populariteit te vergroten.
- Abélard stond bekend om zijn talent om in conflicten te geraken met leraren en collega's, wat hem uiteindelijk leidde tot het oprichten van zijn eigen school buiten Parijs.
- De discussie tussen nominalisten en realisten, waartoe Abélard en Roscelin bijdroegen, domineerde de middeleeuwse filosofie en theologie en ging terug tot de oudheid.

H7. De kwestie van nominalisme versus realisme

- De discussie tussen nominalisme en realisme behoort tot de metafysica, die zich richt op fundamentele eigenschappen van de werkelijkheid.
- Metafysische vragen omvatten onder andere de aard van causaliteit, verandering, tijd, ruimte en identiteit.
- Het debat heeft ook betrekking op de kennisleer (epistemologie) en de waarde van metafysische opvattingen.

- Nominalisten geloven dat alleen de woorden die we gebruiken voor abstracte of universele dingen echt zijn, terwijl realisten geloven dat universalia ontologisch reëel zijn.
- Voor nominalisten zijn abstracte begrippen slechts handige namen zonder corresponderende realiteit.
- Realisten geloven dat universalia reëel bestaan en nodig zijn om de realiteit mogelijk te maken.
- Het nominalisme stond in de middeleeuwen ter discussie vanwege mogelijke theologische implicaties voor het geloof in God als schepper.
- De realistische positie sluit beter aan bij het idee dat materie voortkomt uit het geestelijke, vergelijkbaar met Plato's vormenwereldtheorie.
- De terminologie van natuurkundigen zoals Stephen Hawking vertoont gelijkenissen met middeleeuwse theologen, hoewel Hawking zelf niet gelovig was.
- Een culinaire metafoor illustreert het debat: realisten zien universalia als recepten die eeuwig zijn, terwijl nominalisten slechts afzonderlijke taarten erkennen zonder blijvende patronen.

H8. De betekenis van de evolutietheorie in het universalien debat

- De evolutietheorie van Charles Darwin heeft een cruciale rol gespeeld in het debat over universalia.
- Darwin bracht een revolutionair inzicht door zijn boek *On the Origin of Species* in 1859.
- De geschiedenis van de taxonomie toont de worsteling om orde te scheppen in de diversiteit van de natuur.
- Vóór Darwin begreep men dat gelijke organismen voortkomen uit gelijke of gelijkende organismen.
- Darwin toonde aan dat soorten die op elkaar lijken een gemeenschappelijke voorouder hebben.
- Vóór Darwin werden soorten gezien als reflecties van goddelijke ideeën, maar Darwin verwierp dit.
- Darwin bevrijdde zichzelf en anderen van het filosofisch realisme om de evolutietheorie te ontwikkelen.
- Hij begreep dat soorten geen onveranderlijke essentie hebben, maar dat individuele organismen variëren en evolueren.

H9. Het verdere leven van Abélard en zijn relatie met Heloïse

- Abelard volgde onderwijs bij zowel Roscelin (nominalisme) als Willem van Champeaux (extreem realisme).
- Willem van Champeaux geloofde in de superioriteit van universalia boven individuele entiteiten, vergelijkbaar met Plato's ideeënwereld.
- Abelard nam een tussenpositie in, die aansloot bij Aristoteles' visie, waarin universalia bestaan als woorden, niet in een Platonische zin.
- Abelard voegde een semantische invalshoek toe aan het universalienprobleem, waardoor hij belangrijk werd in zijn tijd.
- Hij ervoer veel weerstand van zijn collega's, maar trok desondanks veel studenten aan.
- Abelard had een complexe relatie met Heloïse, zijn leerlinge en later geliefde.
- De relatie leidde tot zwangerschap en een gedwongen huwelijk, gevolgd door castratie van Abelard.
- Heloïse wordt gezien als een voorloopster van het feminisme vanwege haar kritiek op het huwelijk en haar streven naar liefde en autonomie.
- Hun verhaal heeft grote invloed gehad op kunst, literatuur, muziek en filosofie door de eeuwen heen.

H10. Enkele aspecten van het filosofische werk van Abelardus

- Abelard was een polemist en de meest originele filosoof van de 12e eeuw, ondanks zijn turbulente persoonlijke leven.
- Hij droeg bij aan de vooruitgang van de logica door commentaren op Aristoteles en Boëthius.
- Abelard's logica draaide om semantiek en taal, niet om de werkelijkheid zelf, en sloot aan bij zijn nominalisme.
- Hij gebruikte voorbeelden zoals classificatieproblemen om het belang van logische consistentie in taal te illustreren.
- Naast logica schreef Abelard ook over christelijke theologie, voerde hij dialogen en creëerde hij een werk genaamd Sic et Non, waarin hij verschillende standpunten over theologische kwesties presenteerde.
- Zijn manier van werken hielp dogmatisme te ondergraven door twijfel en discussie te stimuleren.
- Abelard en Heloïse zijn samen begraven op het cimetière du père-lachaise in Parijs, wat symbolisch staat voor hun verbondenheid.

College 4. Filosofie in de Islamitische wereld

H11. Inleiding in de middeleeuwse Islamitische filosofie

- De relevantie van de filosofie in de islamitische middeleeuwse wereld wordt vaak onderschat in overzichtswerken.
- De invloed van middeleeuwse islamitische denkers op westerse middeleeuwse denkers, vooral in Frankrijk, Engeland, Duitsland en Italië, wordt erkend, hoewel sommigen de omvang van die invloed betwisten.
- De geschiedenis van wetenschap in de middeleeuwen, inclusief islamitische bijdragen, wordt vaak verwaarloosd ten gunste van latere westerse ontwikkelingen.
- Sylvain Gougenheims boek "Aristoteles op de Mont-Saint-Michel" betwist het idee dat de islamitische wereld de Griekse kennis heeft bewaard en aan het Westen heeft doorgegeven, en minimaliseert de rol van de Arabische wereld hierin.
- Er is discussie ontstaan over de rol van de Mont-Saint-Michel en Jacobus van Venetië in de vertaling van Aristoteles' werken naar het Latijn.
- De term "islamitische wereld" moet met nuance worden gebruikt, omdat niet alle denkers uit die periode zelf moslim waren.
- Ondanks de invloed van de islam op filosofen uit die tijd, waren er ook onafhankelijke denkers die vertrouwd waren met Griekse teksten.
- De Abbasiden in Bagdad stichtten de Bayt-Al-Hikma, waar Griekse en Syrische teksten werden vertaald naar het Arabisch, en pleitten voor een verzoening tussen Grieks rationalisme en islamitische openbaringen.
- Latere dogmatische stromingen binnen de islam, met name in het soennisme, onderdrukten de meer filosofische interpretaties, terwijl deze meer open interpretaties vaak werden opgenomen in sjiiitische tradities.

H12. Al-Kindi (ca 801-ca 873)

- Al-Kindi is de eerste bekende islamitische filosoof en wordt ook beschouwd als een filosoof in islamitisch gebied.
- Geboren als Aboe Joesoef Ja'qoeb ibn Is-haq ibn as-Sabbah ibn 'omran ibn Ismail al-Kindi, maar algemeen bekend als Al-Kindi.

- Hij leefde vermoedelijk van 801 tot 873 en was actief als filosoof, wiskundige en wetenschapper.
- Al-Kindi schreef talloze werken over uiteenlopende onderwerpen zoals geneeskunde, astronomie, astrologie, wiskunde, optica, psychologie en filosofie.
- Hij introduceerde het Indiase cijfersysteem in de Arabische wereld.
- Al-Kindi schreef commentaren op werken van oude wiskundigen zoals Archimedes.
- Veel van zijn werken zijn verloren gegaan, mogelijk door toedoen van de kalief al-Moetawakkil.
- Hij genoot bescherming van andere kaliefen en had belangrijke posities in vertaalprojecten.
- Al-Kindi probeerde filosofische opvattingen te verzoenen met islamitische theologie, met name de eenheid van God.
- Zijn invloed ligt vooral in de christelijke wereld, met name op het gebied van astrologie en psychologie.
- Latere islamitische filosofen bouwden voort op zijn benadering van Griekse en hellenistische auteurs, hoewel ze hem niet veel vermeldden.

H13. Al-Farabi (ca 870-950)

- Al-Farabi, geboren rond 870 of 872 en gestorven in 950, was een filosoof uit de islamitische wereld.
- Zijn persoonlijke leven is grotendeels onbekend, maar er circuleren verhalen over zijn enorme geleerdheid, waaronder het vermogen om meer dan zeventig talen te spreken.
- Geboren in het zuiden van het huidige Kazachstan, werd Al-Farabi bekend als muziektheoreticus.
- Hij werkte in Bagdad en reisde door Egypte, Marokko en andere landen, uiteindelijk eindigend in Aleppo of Damascus.
- Al-Farabi had een neoplatonische visie op de werkelijkheid, die hem de bijnaam "de tweede leermeester" opleverde, na Aristoteles.
- Hij benadrukte het belang van filosofie boven theologie om tot waarheid te komen en bestudeerde de logica van Aristoteles.
- Al-Farabi verwierp de opvatting dat Arabische grammatica superieur was aan logica en stelde dat logica universeel is en boven taal staat.
- Zijn politieke filosofie, zoals beschreven in "de deugdzame stad", is sterk beïnvloed door Plato en streeft naar een ideale samenleving gebaseerd op geluk.
- Hij benadrukte het belang van een deugdzame heerser en identificeerde onwetendheid, immoraliteit en dwaling als oorzaken van maatschappelijk falen.
- Al-Farabi's ideale samenleving staat los van de Sharia en hij bekritiseerde het geloof in een persoonlijke god en de werking van offers en gebeden.
- Hoewel beschouwd als een seculiere denker, was Al-Farabi geen atheïst en geloofde hij wellicht in openbaring.
- Zijn werk heeft een belangrijke invloed gehad op latere islamitische filosofen en op de vernieuwing van de interesse in neoplatonische kosmologie en psychologie in de 12e eeuw.

H14. Ibn Sina of Avicenna (980-1037)

- Avicenna, geboren in 980 in het huidige Oezbekistan of Afghanistan, was een prominente filosoof en arts.
- Op jonge leeftijd leerde hij de koran kennen en kreeg hij basisonderwijs in wiskunde en geneeskunde.

- Avicenna ontwikkelde interesse in falsafa (filosofie) naast zijn studie van islamitische rechtsgeleerdheid.
- Zijn begrip van Aristoteles' metafysica werd vergemakkelijkt door het werk van Al-Farabi.
- Hij diende als arts van de plaatselijke emir en kreeg toegang tot een grote bibliotheek, maar zijn werk ging verloren met de ondergang van de dynastie.
- Avicenna schreef "Filosofie voor Al-dawla" en legde de taak van de filosofie uit als het verwerven van theoretische en praktische kennis.
- Hij verdeelde theoretische kennis in fysica, wiskunde en metafysica, en praktische kennis in stadsbestuur, huishouding en zelfbeheersing.
- Avicenna poogde filosofie en geloof te verzoenen door de sharia en hadith te gebruiken als basis voor praktische kennis.
- Zijn godsbeeld lijkt sterk op dat van Aristoteles, waarbij God een abstracte, onveranderlijke entiteit is zonder persoonskenmerken.
- Avicenna's idee van godheid veroorzaakte een conflict met zowel scholastische theo-filosofen als islamitische denkers zoals Al-Ghazali.
- Hij werd bekritiseerd voor zijn opvattingen over de relatie tussen god en mens en de eeuwigheid van alles wat bestaat.

H15. Al-Ghazali of Algazel (1058-1111)

- Al-Ghazali, geboren in 1058 in Iran, was een prominente islamitische geleerde en criticus van de filosofie.
- Hij studeerde rechten en religie en doceerde aan een madrassa voordat hij aftrad en zich toelegde op reizen en spirituele zoektochten.
- Zijn werk "Wartaal van de filosofen" bekritiseerde de filosofische opvattingen van de oudheid in vergelijking met islamitische religieuze overtuigingen.
- Al-Ghazali omarmdde het soefisme na een spirituele crisis en betoogde dat mystieke kennis superieur was aan rationele filosofie.
- Hij vertaalde het werk van Avicenna maar verwierp zijn opvattingen, evenals die van Aristoteles, die hij als in strijd met de islam beschouwde.
- Al-Ghazali bekritiseerde ook de filosofische notie van causaliteit en ontkende de eeuwigheid van het universum, wat leidde tot theologische conflicten.
- Hij veroordeelde bepaalde filosofische opvattingen in zijn boek en verordende de doodstraf voor degenen die ze onderwezen, waarmee hij de dominantie van religie boven filosofie benadrukte.
- Zijn invloed leidde tot het verdwijnen van filosofie uit de soennitische islam en haar absorptie in de theologie, waardoor het kritische denken werd onderdrukt.

H16. Ibn Rushd of Averroës (1126-1198)

- Ibn Rushd, bekend als Averroës, probeerde terug te keren naar de geest van de Griekse filosofie in de twaalfde eeuw.
- Hij werd geboren in Cordoba, Spanje, in 1126 en stierf in Marrakesh, Marokko, in 1198.
- Cordoba behoorde tot Al-Andalus, een islamitische regio op het Iberisch schiereiland, geregeerd door de Omajjaden.
- Onder islamitische heerschappij waren er beperkingen voor joden, christenen en zelfs moslims, maar ook kansen voor andersgelovigen in het maatschappelijk leven.
- De Reconquista, geleid door christelijke leiders, heroverde geleidelijk Al-Andalus op de moslims.

- Ibn Rushd was een universeel geleerde, bekend om zijn kennis van Aristoteles en zijn pogingen om filosofie te verzoenen met de islam.
- Hij geloofde in twee vormen van waarheid: religieuze en filosofische, en pleitte voor vrijheid van denken en tolerantie.
- Zijn werk werd bekritiseerd door zowel islamitische als christelijke denkers, maar zijn ideeën hadden invloed op latere filosofen en theologen in Europa.
- Zijn visie op seculier denken en tolerantie maakte hem controversieel tijdens de middeleeuwen en later bij het Vijfde Lateraans Concilie.

H17. Mozes Maimonides (1138-1204)

- Moses Maimonides, geboren in Cordoba, was een joodse filosoof sterk beïnvloed door de islamitische context.
- Hij was werkzaam als arts, rabbijn, jurist en filosoof en werd uiteindelijk lijfarts van Saladin.
- Zijn belangrijkste werk is "De gids der verdoelden", waarin hij Aristoteles probeerde te integreren met zijn religie.
- Hij legde de nadruk op redelijke interpretatie van religieuze teksten en harmonie tussen geloof en filosofie.
- Maimonides' werk had invloed op latere joodse en christelijke denkers, zoals Spinoza en Leibniz.
- In de middeleeuwse islamitische wereld bloeide de filosofie op, vooral in Bagdad en Al-Andalus.
- Discussies over de verhouding tussen rede en religie vonden plaats, met denkers zoals Al-Farabi en Al-Ghazali.
- Averroës verdedigde het vrijere denken en rationalisme, maar zijn ideeën werden niet algemeen aanvaard.
- Na de Reconquista en de val van Constantinopel daalde de interesse in filosofie in de islamitische wereld.
- Hedendaagse interpretaties van de neergang verschillen sterk, met sommigen die spreken van een "dogmatische sluimer".
- Michiel Leezenberg benadrukt het belang van de middeleeuwse islamitische filosofie als origineel en vernieuwend, niet enkel als doorgeefluik.
- Er wordt gewaarschuwd voor vereenvoudigde visies op de complexiteit van de middeleeuwse islamitische filosofie.

College 5. De scholastiek

H18. Albertus Magnus (ca 1200-1280)

- Geboren in Lauingen, Duitsland, mogelijk in 1200.
- Adellijke afkomst, opgevoed in het familiekwartier.
- Studeerde natuurwetenschappen, medicijnen, filosofie in Padua en theologie in Bologna.
- Trad toe tot de orde van de Dominicanen en doceerde filosofie en theologie in Keulen en Parijs.
- Benoemd tot bisschop in 1260, maar vroeg ontslag om zich aan studie en schrijfwerk te wijden.
- Grote bijdrage aan de middeleeuwse filosofie door commentaren op Aristoteles en integratie van islamitische en joodse filosofie.
- Onderscheiden met titels zoals "magnus" en "Dr. universalis".
- Periode van Middeleeuwse filosofie en Scholastiek

- Scholastiek was gericht op het verzoenen van het christelijke en aristotelische denken.
- Kritiek van latere denkers zoals Thomas Hobbes en Francis Bacon op de scholastische filosofie.
- Discussies binnen de middeleeuwse filosofie waren vaak ontologisch en metafysisch.
- Rol van de Kerk in het mogelijk maken van filosofisch denken binnen bepaalde grenzen.
- Invloed van Aristoteles: herontdekking van Aristoteles leidde tot heropleving van vrijer denken.
- Universiteiten werden gesticht, waardoor behoefte ontstond aan lesmateriaal buiten de Bijbel en Kerkvaders.
- Aristoteles werd bestudeerd met inbegrip van Arabische en joodse commentaren.
- Kritiek op Scholastiek: Scholastiek neigde naar slaafs volgen van Aristoteles en christelijke dogma's.
- Onderscheid tussen geleerden die vasthielden aan scholastische methoden en degenen die vernieuwing brachten buiten de universiteit.
- Mythe van de scholastische discussie over engelen op de punt van een naald: waarschijnlijk nooit werkelijk voorgekomen.
- Discussies over engelen hadden vaak een serieuze filosofische ondertoon, zoals het begrip van onzichtbare krachten.
- Middeleeuwse filosofie getuigt van intelligentie en verlangen naar begrip, ondanks beperkingen.

H19. Thomas van Aquino (ca 1225-1274)

- Thomas van Aquino werd geboren in 1225 nabij Napels, als de zevende zoon van een graaf, in een aristocratische familie.
- Hij verbleef negen jaar in een benedictijner abdij voordat hij naar de universiteit van Napels ging.
- Aquino studeerde daar de zeven artes liberales en maakte kennis met het werk van Aristoteles.
- In 1244 trad hij toe tot de orde van de Dominicanen, ondanks de wens van zijn familie om een benedictijner monnik te worden.
- Hij studeerde onder Albertus Magnus en werd hoogleraar theologie in Parijs op slechts dertigjarige leeftijd.
- Aquino schreef de *Summa contra Gentiles*, waarin hij probeerde heidenen te bekeren met redelijke argumenten.
- Zijn belangrijkste werk, de *Summa Theologiae*, bleef onafgewerkt maar wordt beschouwd als een overzicht van de theologie.
- Hij stierf in 1274 tijdens een reis naar Lyon, waar hij aan een algemene kerkvergadering zou deelnemen.
- Aquino's geschriften werden aanvankelijk bekritiseerd, vooral door de Franciscaanse theologen, maar werden uiteindelijk als theologisch correct beschouwd.
- Hij werd in 1316 heilig verklaard, na een proces waarin een mirakel met een haring een rol speelde.
- Pas in 1879 werd hij erkend als de officiële theoloog van de rooms-katholieke kerk, en in 1914 werden zijn leerstellingen geschikt bevonden voor onderwijs op katholieke scholen.

H20. Thomas van Aquino's belangrijkste werk *Summa Theologiae*

- Thomas van Aquino's belangrijkste werk is de *Summa Theologiae*, waarvan het grootste deel in 1265 werd geschreven.

- De *Summa Theologiae* is een invloedrijk werk in de westerse literatuur en bespreekt onderwerpen zoals het bestaan van God, de schepping, de menselijke plaats en doel, de betekenis van Christus en de sacramenten.
- Aquino bouwt voort op eerdere werken, zoals de *Summa contra Gentiles*, en bespreekt auteurs zoals Aristoteles, Augustinus, Averroës, en anderen.
- De Summa bevat 25.000 citaten uit de Bijbel, 2500 van Augustinus, en 2500 uit het werk van Aristoteles.
- Aquino's godsbewijzen zijn bekend, waarbij hij argumenten zoals de onbewogen beweging en het teleologische bewijs gebruikt.
- Het werk behandelt ook ethische kwesties, zoals rechtvaardige oorlog, renteheffing en het goede leven.
- Aquino's wereldbeeld omvatte geloof in boze geesten en demonen, en zijn opvattingen waren typerend voor de middeleeuwen.
- Hij wordt geëerd in Dante's *Divina Commedia*, waar hij een prominente rol speelt in het paradijs.
- Veel hedendaagse filosofen, zowel katholiek als niet-katholiek, worden nog steeds beïnvloed door Aquino's denken.

H21. Roger Bacon (ca 1214-ca 1292)

- Roger Bacon was een middeleeuwse filosoof uit de periode van de scholastiek, geboren in 1214 of 1220 en gestorven in 1292.
- Hij had interesse in natuurfilosofische kwesties en wordt beschouwd als een voorloper van empirische wetenschap.
- Bacon was zeer belezen, kende meerdere talen en stond bekend als "Doctor mirabilis".
- Hij bestudeerde onder andere Aristoteles, Avicenna en Averroës en zette zich in voor de ontwikkeling van de experimentele methode.
- Bacon schreef het boek "Opus majus" en andere werken, waarin hij onder meer inging op grammatica, logica, wiskunde, natuurkunde en filosofie.
- Ondanks zijn bijdragen aan de wetenschap had Bacon conflicten met zijn oversten en werd hij zelfs beschuldigd van hekserij.
- Zijn werk omvatte onderzoek naar optica, kalenderhervorming, buskruit, vliegapparaten en meer.
- Hij wordt gekoppeld aan de renaissance vanwege zijn invloed op kunstenaars zoals Giotto.
- Bacon beoefende ook alchemie en astrologie, hoewel deze disciplines nu als pseudowetenschap worden beschouwd.
- Zijn kritiek op autoriteit en zijn nadruk op waarneming en onderzoek waren opmerkelijk voor zijn tijd.
- Hoewel hij geen moderne wetenschapper was, wordt hij gezien als een vooruitstrevende middeleeuwse denker.
- Er wordt gespeculeerd dat Bacon mogelijk de auteur was van het Voynichmanuscript, maar dit is niet bevestigd.
- Zijn werk is onderzocht en besproken door wetenschapshistorici zoals Edward Dijksterhuis, die zijn bijdrage erkennen aan de overgang naar modernere wetenschappelijke denkwijzen.

H22. Johannes Duns Scotus (1266-1308)

- Johannes Duns Scotus, een middeleeuwse filosoof, was een Franciscaner monnik en doceerde theologie in Oxford en Parijs.

- Hij stond bekend als "doctor subtilis" vanwege de scherpzinnigheid van zijn argumenten in scholastieke debatten.
- Duns Scotus kende het werk van Aristoteles goed en geloofde dat een synthese van Aristotelisme en christendom niet mogelijk was.
- Hij beschouwde theologie als praktisch en filosofie als theoretisch, waardoor hij langzaam de zelfstandigheid van filosofie herstelde.
- Duns Scotus betwistte het bestaan van universalia en stelde dat individuele dingen een concreet bestaan hebben.
- Hij geloofde dat God alleen door openbaring gekend kon worden, niet alleen door de rede, en vond Thomas van Aquino's godsbewijzen niet overtuigend.
- Duns Scotus stelde dat iets goed is omdat God het wil, in tegenstelling tot Thomas van Aquino's opvatting dat God wil wat goed is.
- Zijn visie op wetenschap creëerde ruimte voor alternatieve denkwijzen en scheidde filosofie geleidelijk van theologie.
- Duns Scotus' focus lag op de filosofische methode in plaats van op de inhoud van de leer, waardoor filosofie zich opnieuw loskoppelde van theologie.

H23. Willem van Ockham (1288-1347)

- Willem van Ockham was een laatmiddeleeuwse filosoof en theoloog, geboren in 1285 of 1288 in Ockham, Engeland.
- Hij trad op jonge leeftijd toe tot het Franciscaanse klooster, waar hij onderworpen was aan strenge regels.
- Van Ockham studeerde aan een Franciscaner instelling in Londen, waar hij onderwezen werd in het trivium en quadrivium.
- Zijn studies omvatten teksten van Aristoteles, Euclides en Johannes de Sacrobosco.
- Later studeerde hij theologie in Oxford en overleed in 1347 in München.
- Hij werd bekend om zijn nieuwe aanpak in filosofie, logica en theologie, genaamd de via moderna, ter vervanging van de via antiqua.
- Van Ockham bedacht het spaarzaamheidsprincipe, bekend als "Ockham's razor", dat stelt dat men niet meer aannames moet maken dan nodig om iets te verklaren.
- Hij verwierp de godsbewijzen van Thomas van Aquino en geloofde dat het bestaan van God niet met rede kon worden begrepen.
- Van Ockham pleitte voor de scheiding tussen kerk en staat en werd geëxcommuniceerd vanwege zijn conflict met de paus.
- Zijn nominalistische positie betekende dat hij alleen concrete, individuele entiteiten accepteerde en abstracties afwees.
- Het scheermes van Ockham wordt gebruikt in de wetenschap om onnodige aannames te vermijden en de werkelijkheid tot eenvoudige onderdelen te herleiden.
- Voorbeelden van het scheermesprincipe worden gegeven, zoals het verklaren van toevallige ontmoetingen, paranormale verschijnselen en wonderbaarlijke genezingen.
- Na Ockham hebben vele andere filosofen en wetenschappers het scheermesprincipe geformuleerd, zoals David Hume en het theorema van Bayes.

College 6. Renaissancefilosofie

H24. Inleiding op de renaissancefilosofie

- Dit hoofdstuk richt zich op de vernieuwende visies van de renaissance, in voorbereiding op de bespreking van belangrijke filosofen uit die tijd.
- Het schilderij "Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw" van Jan Van Eyck wordt besproken als illustratie van de overgang naar de renaissanceperiode.
- Het schilderij toont details zoals een bolle spiegel met inscriptie en symbolische elementen zoals een hondje en overschoenen.
- Jan Van Eyck wordt gekenmerkt door persoonlijke terughoudendheid in zijn werk, in tegenstelling tot Albrecht Dürer die zichzelf centraal stelt.
- De verschillen tussen middeleeuwse en renaissancekunst worden benadrukt, met Dürer als voorbeeld van renaissancekunstenaar.
- Petrarca's beklimming van de Mont Ventoux wordt aangehaald als symbool van de omslag naar een meer open mens- en wereldbeeld.
- De opkomst van het renaissance-humanisme in Florence en de afname van de invloed van religie en stand worden beschreven.
- Florentijnen zoeken inspiratie in de Oudheid voor nieuwe schoonheidsidealen en denkwijzen die beter passen bij de moderne tijd.

H25. De renaissance en de betekenis van de drukpers

- De eerste generaties van de renaissance wilden niet alleen de Oudheid imiteren, maar ook eigentijdse werken creëren in poëzie, kunst, filosofie en wetenschap.
- Ze vertrouwden op hun zintuigen om de natuur te begrijpen en wilden deze waarnemingen uitdrukken in kunst.
- Filippo Brunelleschi wordt beschouwd als "de vader van de renaissance" vanwege zijn gedurfde architectonische ontwerpen, zoals de koepel van de kathedraal van Florence.
- Brunelleschi's koepel is 91 meter hoog vanaf de grond gemeten, met een totale hoogte van 114,5 meter inclusief de lantaarn.
- Zijn constructie van de koepel, die ondanks zijn grote diameter niet instort, benadrukt zijn vaardigheden als kunstenaar, architect, ingenieur, technicus en wetenschapper.
- Ross King schreef verschillende boeken over de renaissance in Florence, waaronder een over de koepel van Brunelleschi en een over Vespasiano da Bisticci, een belangrijke boekhandelaar en figuur in het intellectuele leven van Florence.
- De komst van de drukpers in de vijftiende eeuw had een enorme impact op de verspreiding van kennis tijdens de renaissance, waardoor manuscripten op grote schaal konden worden gedrukt, verspreid en gelezen.
- Johannes Gutenberg wordt beschouwd als de uitvinder van de drukpers met losse letters, wat leidde tot de productie van de eerste gedrukte bijbel en een explosie van boekproductie.
- De drukpers bracht ook sociale veranderingen teweeg, waaronder een bredere toegang tot kennis en een vermindering van de kosten van boeken.
- Belangrijke drukkerijen zoals die van Christoffel Plantin in Antwerpen speelden een cruciale rol in de verspreiding van kennis tijdens de renaissance.
- De renaissance in Florence wordt gekenmerkt door een bloeiende kunstscene, met bekende kunstenaars zoals Leonardo da Vinci, Michelangelo en Sandro Botticelli.
- Jacob Burckhardts boek "De Cultuur der Renaissance in Italië" wordt beschouwd als een belangrijke tekst voor het begrijpen van de renaissance, waarin hij het ontstaan van het humanisme, individualisme en de herontdekking van de Oudheid in Florence bespreekt.

H26. Ontwikkelingen in poëzie, kunst, filosofie en ook wetenschap

- Leonardo da Vinci, geboren in 1452 en gestorven in 1519, wordt beschouwd als een Homo Universalis vanwege zijn veelzijdige talenten.
- Zijn tekening van de Vitruviusman, gemaakt rond 1490, belichaamt het ideaal van de Homo Universalis en het humanisme.
- Da Vinci was een kunstenaar, architect, anatoom, uitvinder, ingenieur en schrijver, die onconventioneel anatomisch onderzoek deed.
- De interpretatie van de Italiaanse renaissance volgens Jacob Burckhardt wordt nu genuanceerd door moderne historici.
- Verschillende invalshoeken, zoals elitair karakter, economische situatie en artistieke verdiensten, worden in overweging genomen.
- Historici zoals Robert Muchembled en Peter Burke bieden nieuwe inzichten in de sociale geschiedenis van de veertiende tot zestiende eeuw.
- De renaissance wordt niet alleen gekenmerkt door artistieke vernieuwingen, maar ook door technologische vooruitgang, zoals de ontwikkeling van buskruit en handwapens.
- De opkomst van buskruit leidde tot het einde van het tijdperk van de ridders en veranderde militaire tactieken.
- Keizer Maximiliaan wordt gezien als een overgangsfiguur tussen middeleeuwen en renaissance. Sommigen beschouwen hem als een voorloper van moderne heersers.
- Naast militaire ontwikkelingen, zijn er ook vreedzamere uitvindingen zoals brillen, die de kennisvergaring bevorderden.
- De uitvinding van brillen leidde later tot verdere ontwikkelingen zoals de microscoop en telescoop, met grote impact op wetenschap en geschiedenis.
- Andere uitvindingen zoals het kompas stimuleerden ontdekkingsreizen en veranderden wereldkaarten.
- Ontdekkingsreizigers zoals Columbus en Vasco da Gama toonden aan dat de wereld anders was dan gedacht, wat leidde tot nieuwe geopolitieke realiteiten.
- De renaissance was een periode van diverse vernieuwingen op verschillende gebieden, waaronder kunst, wetenschap, technologie, handel en religie, die convergeerden in een nieuwe manier van denken en kijken naar de wereld.

H27. Renaissance humanisme: Petrarca (1304-1374) en Boccaccio (1313-1375)

- Historici ervaren moeilijkheden bij het bepalen van scheidingslijnen tussen historische periodes.
- Classificaties worden gebruikt om grip te krijgen op de complexiteit van geschiedenis.
- Markeerpunten worden gebruikt om overgangen tussen periodes aan te geven, maar zijn vaak arbitrair.
- Het begrijpen van nuances en overgangen tussen tijdperken is lastig.
- Teksten van historische figuren kunnen verrassende inzichten bieden, waardoor stereotypen worden uitgedaagd.
- Jorge Luis Borges stelt een onpraktische oplossing voor om complexiteit weer te geven.
- Historische perioden hebben overlappingsen en grenzen zijn vaak arbitrair vanwege de complexiteit van de geschiedenis.
- Johan Huizinga's *Herfsttij der middeleeuwen* nuanceert de overgang van middeleeuwen naar renaissance.
- Renaissance-humanisme omvatte de studie van humaniora, focus op de mens, en heropleving van de Grieks-Romeinse cultuur.
- Petrarca en Boccaccio waren vroege humanisten uit Toscane, bekend om hun literaire werken en intellectuele bijdragen.

- Boccaccio's *Decamerone* belicht de menselijke psychologie, moraliteit en maatschappelijke kritiek in een verhalende context.
- Renaissance humanisten stelden filosofische vragen en toonden voorzichtig optimisme over menselijke mogelijkheden.
- Humanisten, zoals Petrarca en Boccaccio, koesterden een diepe liefde voor literatuur en kennis, ondanks religieuze conflicten.
- Kennis uit de Oudheid, vooral Latijnse teksten, werd gewaardeerd en de wens om het Grieks te leren was aanwezig, maar beperkt door technische beperkingen en taalbarrières.

H28. Marsilio Ficino (1433-1499)

- Marsilio Ficino was een invloedrijke figuur in de Renaissance filosofie, werkzaam voor de familie De Medici.
- Hij pleitte voor een focus op taal- en retorica-studie in plaats van logica, geïnspireerd door Petrarca en Boccaccio.
- Ficino geloofde dat retorica moest dienen voor een actief leven in de maatschappij en streefde naar een heropleving van Plato's werk.
- Hij vertaalde Plato en neoplatonische werken, wat de interesse in Plato en neoplatonisme in de Renaissance aanwakkerde.
- Ficino ondermijnde het gezag van Aristoteles en synthetiseerde het christendom met het platonisme en neoplatonisme.
- Hij geloofde dat de mens God als schepper kon evenaren en zijn optimistische mensopvatting werd doorgegeven aan Pico della Mirandola.
- Zijn vertalingen en studies leidden ook tot interesse in alchemie, astrologie en hermetische teksten, zij het met gemengde resultaten.
- Het werk van Ficino blijft relevant voor moderne lezers met interesse in hermetische en esoterische kennis.

H29. Giovanni Pico della Mirandola (1463-1493)

- Pico della Mirandola was een leerling van Marsilio Ficino en wordt gezien als een belangrijke figuur in de Italiaanse renaissance.
- Hij was een wonderkind en erfde op jonge leeftijd een fortuin, waardoor hij zich volledig kon wijden aan zijn interesses.
- Pico bestudeerde Grieks, Latijn, Aristoteles, en verdiepte zich in esoterische mystiek, kabbala en neoplatonisme.
- Hij had ook een tumultueus persoonlijk leven, met amoureuze avonturen en zelfs een ontvoering.
- Pico plande een debat over 900 stellingen, maar werd veroordeeld door de paus wegens ketterij en moest vluchten.
- Zijn bekendste werk is *Oratio de hominis dignitate* (Rede over de menselijke waardigheid), waarin hij de vrijheid en rationaliteit van de mens prijst.
- Pico geloofde dat de mens via rede en vrijheid kon opstijgen naar God, een idee dat de basis vormde van zijn filosofische visie.
- Hoewel Pico's werk doordrongen was van esoterie, benadrukte hij ook de waardigheid en potentie van de mens.
- Zijn ideeën hebben invloed gehad op latere humanisten, theologen en filosofen, zoals Montaigne, Erasmus en Thomas More.

Aanbevolen literatuur

Primaire bronnen

Abelard e.a.: *Five Texts on the Mediaeval Problem of Universals: Porphyry, Boethius, Abelard, Duns Scotus, Ockham* (Hackett Publishing Company, 1994)

Abelard, P.: *Het verhaal van mijn rampspoed* (uitgeverij Ad. Donker, 2011)

Abelard en Heloïse: *Alleen maar woorden. Brieven van Heloïse en Abelard* (Damon, 2023)

Abelard: *Sic et Non. A Critical Edition* (University of Chicago Press, 1978)

Albertus Magnus en Thomas van Aquino: *Selected Writings* (Paulist Press, 1988)

Al Farabi: *De deugdzame stad* (Boom Klassiek, 2022)

Al Ghazali: *Verlost van onzin* (Boom, 2021)

Al-Kindi: *Metaphysics* (State University of New York Press, 1974)

Anselmus: *Proslogion, gevolgd door de discussie met Gaunilo* (Het Wereldvenster, 1981)

Anselmus: *Basic Writings* (Hackett Publishing Company, 1997)

Anselmus: *The Major Works* (Oxford University Press, 2008)

Aquino, Thomas van: *Somme théologique* (Les éditions du Cerf, vier delen, 2021)

Aquino, Thomas van: *The Summa Theologica* (Christian Classics, vijf delen, 1948)

Aquino, Thomas van: *Summa Theologiae* (online Nederlandse vertaling: <https://summa.gelovenleren.net/>)

Aquino, Thomas van: *Selected Writings* (Peng, 1998)

Aquino, Thomas van: *Summa contra gentiles* (Emmaus Academic, drie delen, 2019)

Averroës: *Het beslissende woord. Geloof en wetenschap in de Islam* (Klement, 2012)

Averroës: *On the Harmony of Religions and Philosophy* (Independently published, 2019)

Avicenna: *The Essential Avicenna* (Ibn Sina) (Xulon Press, 2021)

Bacon, Roger: *Opus majus, volumes 1 & 2* (University of Pennsylvania Press, 1928)

Bacon, Roger: *Four Works of Roger Bacon* (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015)

Boccaccio, G.: *Decamerone* (Athenaeum – Polak & Van Gennepe, 2003)

Boëthius: *Troost in filosofie* (Damon, 2019)

Dante, Alighieri: *De goddelijke komedie* (Ambo, Athenaeum – Polak & Van Gennepe, 1987)

Darwin, Charles: *Over het ontstaan van soorten* (Uitgeverij Nieuwezijds, 2000, 1859)

Duns Scotus: *Philosophical Writings* (Hackett Publishing Co., 1987)

Maimonides: *The Guide of the Perplexed* (Hackett Publishing Co., 1995)

Mirandola, Pico: *Rede over de menselijke waardigheid* (Historische Uitgeverij, 2022)

Ockham, Willem van: *Philosophical Writings* (Hackett Publishing Co., 1990)

Petrarca, F.: *The Essential Petrarch* (Hackett Publishing Company, 2010)

Petrarca, F.: *The Petrarch Project* (brieven en andere teksten, zeven delen, Italica Press, 2014)

Secundaire bronnen

Adamson, P.: *Al-Kindi* (Oxford University Press, 2007)

Auroux, S., ed.: *Encyclopédie Philosophique Universelle. Les Notions Philosophiques* (PUF, 2 vols, 1990)

Barnes, J., ed.: *The Cambridge Companion to Aristotle* (Cambridge University Press, 1995)

Boorstin, D.: *The Discoverers* (Harry N. Abrams, Inc, 1991)

Brower, J. & Guilfooy, K., eds.: *The Cambridge Companion to Abelard* (Cambridge University Press, 2004)

Burckhardt, J.: *De cultuur der renaissance in Italië* (Spectrum, 2008, 1860)

Burke, P.: *The Italian Renaissance* (Princeton University Press, 2014)

Copleston, F.: *A History of Philosophy*, 9 vols (Doubleday, 1994)

Corluy, L.: *Al-Andalus 711-1492* (Sterck & De Vreese, 2020)

Dales, D.: *Alcuin. His Life and Legacy* (James Clarke and Co, 2012)

Dijksterhuis, E.: *De mechanisering van het wereldbeeld* (Meulenhoff, 1985)

Duby, G.: *De kathedraalbouwers* (Agon, 1976)

Eco, U.: *De naam van de roos* (Prometheus, 2019, 1980)

Edwards, P., ed., *The Encyclopedia of Philosophy* (Macmillan Publishing Co., 1967)

Eisenstein, E.: *The Printing Press as An Agent of Change* (Cambridge University Press, 1982)

Falk, S.: *De verlichte middeleeuwen* (Spectrum, 2020)

Foulquié, P., *Dictionnaire de la langue philosophique* (PUF, 1962)

Gottlieb, A., *De droom der rede. Een geschiedenis van de filosofie van de Grieken tot de Renaissance* (Ambo, 2000)

Gouguenheim, S.: *Aristote au Mont Saint-Michel. Les racines grecques de l'Europe chrétienne* (Seuil, 2008)

Gracia, J. & Noone, T., eds.: *A Companion to Philosophy in the Middle Ages* (Blackwell Publishing, 2008)

Graig, E., ed.: *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (Routledge, 1998)

Grayling, A.C.: *De geschiedenis van de filosofie* (Spectrum, 2019)

Hannam, J.: *God's Philosophers. How the Medieval World Laid the Foundations of Modern Science* (Icon Books, 2009)

Hicks, C.: *Girl in a Green Gown. The History and Mystery of the Arnolfini Portrait* (Chatto & Windus, 2011)

Huisman, D.: *Dictionnaire des philosophes*, 2 vols. (PUF, 1984)

Huizinga, J.: *Herfsttij der middeleeuwen* (Olympus, 2012)

Isaacson, W.: *Leonardo da Vinci* (Simon & Schuster, 2018)

Jacob, A., ed.: *Encyclopédie Philosophique Universelle. L'Univers Philosophique* (PUF, 1989)

Jones, D.: *Van Rome tot Rome. Een nieuwe geschiedenis van de middeleeuwen* (Omniboek, 2022)

Jones, L., ed.: *Encyclopedia of Religion*, second edition (MacMillan Reference, 2005)

Kenny, A.: *A New History of Western Philosophy*, 4 vols. (Clarendon Press, 2004)

King, R.: *De koepel van Brunelleschi* (De Bezige Bij, 2005)

King, R.: *De boekhandelaar van Florence* (De Bezige Bij, 2022)

Langereis, S.: *De wordenaar. Christoffel Plantijn, 's werelds grootste drukker en uitgever* (Balans, 2024)

Leezenberg, M.: *Islamitische filosofie. Een geschiedenis* (Bulaaq, 2020)

Lyons, J.: *Het huis der wijsheid. Hoe Arabieren de westerse beschaving hebben beïnvloed* (Bulaaq, 2010)

Man, J.: *The Gutenberg Revolution* (Bantam Press, 2010)

Mattéi, J.-F., ed.: *Encyclopédie Philosophique Universelle. Les Oeuvres Philosophiques* (PUF, 2 vols, 1992)

Mattéi, J.-F., ed.: *Encyclopédie Philosophique Universelle. Le Discours Philosophique* (PUF, 1998)

Mayr, E.: *What Evolution is* (Weidenfeld & Nicolson, 2002)

McFadden, J.: *Leven is eenvoudig. Ockhams scheermes en een nieuwe geschiedenis van de wetenschap en het heelal* (Atlas Contact, 2021)

Mews, C.: *Reason and Belief in the Age of Roscelin and Abelard* (Routledge, 2002)

Nuland, S.: *Maimonides. Een biografie* (Atlas, 2010)

Panaccio, C.: *Ockham's Nominalism* (Oxford University Press, 2023)

Resnick, I. & Kitchell, K.: *Albertus Magnus and the World of Nature* (Reaktion Books, 2022)

Röd, W., ed.: *Geschichte der Philosophie* (C.H. Beck, 2021)

Russell, B.: *Geschiedenis der westerse filosofie* (Servire Katwijk, 1948)

Shepherd, M.: *Marsilio Ficino. Een universeel mens* (Vbk Media, 2002)

Stanford Encyclopedia of Philosophy (online): <https://plato.stanford.edu/>

Vasari, G.: *De levens van de grootste schilders, beeldhouwers en architecten* (Olympos, twee delen, 2007, 1550)

Verbaal, W.: *Een middeleeuws drama. Het conflict tussen scholing en vorming bij Abelardus en Bernardus* (Pelckmans, 2002)

Vermeersch, E. & Braeckman, J.: *De rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de wijsbegeerte* (Houtekiet, 2008)

Vos, A.: *The Philosophy of John Duns Scotus* (Edinburgh University Press, 2006)

Vos, A.: *John Duns Scotus. A Life* (Summum Academic, 2018)

Vost, K.: *St. Albert The Great: Champion of Faith and Reason* (TAN Books, 2011)

Ziccardi, J.: *Medieval Philosophy: A Practical Guide to Roger Bacon* (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2011)

colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname	De Corridor, Wetteren (zomer 2023)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2024 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 263 6
NUR 732, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.